

УДК 811.163.2'28'271'373.44:[091:027](477.74)'17'
DOI: 10.30970/sls.2018.67.2788

МОВНІ ОСОБЛИВОСТІ БОЛГАРСЬКИХ ДАМАСКИНІВ ХVІІІ ст.

Дарина СТОЯНОВА

*Одеський національний університет імені І.І.Мечникова
Французький бульвар, № 24/26, Одеса, 65058
Кафедра болгарської філології
e-mail: dari_bg@ukr.net*

У статті досліджуються особливості мови ще не описаних новоболгарських писемних пам'яток ХVІІІ ст. В її основі лежить порівняльний аналіз автографів та списків рукописів Йосифа Брадатого, що зберігаються в Одеській національній науковій бібліотеці і у Національній бібліотеці імені Св.Кирила та Мефодія у Софії. Розглядаються процеси симбіозу та конкуренції успадкованих з традиційної книжної середньоболгарської мови лінгвістичних засобів (архаїзмів) та прогресивних інновацій живої народної мови; розкриваються чинники, що зумовили їх добір у писемних пам'ятках зазначеного періоду.

Ключові слова: архаїзм, інновація, дамаскин, новоболгарський період, традиційна книжна мова ресавського правопису, жива народна мова.

Усебічний мовний аналіз недосліджених писемних пам'яток має особливе значення для вивчення буття мови в історичній ретроспективі, оскільки дає змогу новими мовними фактами створювати панорамну картину еволюції мови та заповнювати фарбами ті проблемні й дискусійні місця, де ще видніється біле полотно. Під таким кутом зору важливим для історії розвою болгарської мови є звернення до корпусу рукописів новоболгарської доби, насамперед дамаскинів – релігійних збірників повчально-моралізаторського змісту, написаних мовою, близькою до народної розмовної. Як відомо, в середньоболгарський період (а саме тоді в болгарській мові відбувалися найсуттєвіші перетворення, що забезпечили їй перехід від синтетичної будови до аналітичної та набуття статусу екзотичної балканської) зміни в писемній та усній мові проходили несинхронно – про це свідчить відсутність фіксації на письмі властивих живому мовленню трансформаційних явищ і процесів. Тому вивчення мовних особливостей спадщини дамаскинів певним чином допомагає реконструювати механізм перебігу якісних змін у болгарській лінгвоструктурі, локалізувати і датувати їх, а також визначити ті чинники, які впливали на специфіку їх протікання.

У слов'янській та неслов'янській болгаристиці чимало наукових праць присвячено дамаскинам, що свідчить про їх важливість для розвитку болгарської мови. Першим на дамаскини звернув увагу російський учений В. Ламанський, який, подорожуючи Європою 1868 р., натрапив у Любляні на рукопис, написаний новоболгарською мовою (Ламанский, 1868). Дослідник зробив припущення, що ця пам'ятка не може бути єдиною у рукописній традиції. І дійсно, невдовзі було виявлено десятки подібних знахідок. У мовознавчих студіях видатних славистів П. Лаврова (1899; 1901), В. Мочульського (1903), М. Москова (1904; 1905), Б. Цонева (1914), Ст. Младенова (1926), Ст. Аргірова (1984)

та ін. не лише констатовано факт відкриття важливих рукописних джерел, а й представлено їх первинне палеографічне та мовне описання, а також стверджено їх роль як мовно-літературного та культурно-історичного феномена. Важливим славистичним здобутком стало видання деяких із них, а саме Люблянського (Аргиров, 1895–1900), Копривштеньського (Милетич, 1908), Свіштовського (Милетич, 1923), Троянського (Іванова, 1967), Тихонравівського (Демина, 1985) та інших дамаскинів. З моменту зародження даної проблематики і до сьогодні науковий інтерес до дамаскинів залишається стабільно активним. Дослідники встановлюють причини та умови появи дамаскинів на болгарському ґрунті, визначають роль твору Дамаскина Студита “Тезаурус” у болгарській церковно-релігійній літературі, вплив загальноєвропейських ідей Реформації та гуманізму на розгортання процесу демократизації літературних мов на Балканах (Мирчева, 2001; Дел’Агата, 1999; Минчева, 1987; Демина, 1985; 1976; Петканова, 1969; 1965; Гацов, 1933). Багато уваги приділено з’ясуванню місця і часу здійснення найдавнішого перекладу твору грецького митрополита і письменника XVI ст. болгарською мовою й окреслено географію поширення його списків на болгарських землях, які в науковій літературі, завдяки своїм мовним особливостям, отримали назву “архаїчні дамаскини” (Дел’Агата, 1999; Демина, 1968; Илиевски, 1972, 1961; Петканова, 1965 та ін.). І все ж найбільшого наукового резонансу набуло дослідження саме новоболгарських дамаскинів. Склад збірників, їх лігвістичний аналіз, художньо-стильові особливості та засоби виразності, правописні принципи, діалектна база, формування мовної норми, взаємозв’язок з мовою попередніх і наступних історичних епох – це далеко не повний перелік питань, які є пріоритетними у дослідницьких розробках багатьох мовознавців (Василев, 1980; 1979; Велчева, 2003; 2001; 1966; Динеков, 1942; Минчева, 1987; Мірчева, 1996 та ін.).

У даному дослідженні представлений порівняльний аналіз досі не опублікованих новоболгарських дамаскинів XVIII ст. В основі порівняння лежить Одеський збірник № 1/154 з рукописної колекції В. Григоровича, який зберігається у Відділі рідкісних книг і видань Одеської національної наукової бібліотеки. Це конволют, що складається з трьох частин: “Недільних проповідей” (далі НП), “Катехізичних повчань” (далі КП) та “Жіночого збірника” (далі ЖЗ). Перші дві частини є списками перекладів з грецької мови видатного болгарського літературного діяча, компілятора і проповідника Й. Брадатого – вони порівнюються з його протографами, що зберігаються в Софійській Народній бібліотеці імені Св. Кирила та Мефодія (далі СНБКМ), рукописами № 1419 та № 1058 відповідно. Третя частина – список ЖЗ, упорядником якого вважається Й. Брадатий (Петканова, 1965, с.74), порівнюється з іншим його списком № 325 (СНБКМ). Як свідчить приписка в Одеському списку, Никифор Рилський 1757 р. виготовив копію НП Й. Брадатого. Особа писаря, який здійснив список КП та ЖЗ, досі залишається невстановленою. Численні приписки Григорія Попіліовича в рукописі наводять на думку, що списки належать саме йому і датуються 1789 р. Оскільки ж Никифор Рилський укладає увесь збірник у серпні 1757 р. (про що свідчить приписка), то списки КП та ЖЗ до того часу мали б бути вже завершеними. Отже, наймовірніше, Попіліович через декілька десятків років після укладання книги був її власником або читачем (Димитрова-Маринова, 2005, с.386).

“Недільні проповіді” – це комплекс повчань Великоднього циклу, що починається словом у Неділю митаря і фарисея і завершується словом у Неділю усіх святих. Рукопис за № 1419 є автографом Й. Брадатого, що доведено на підставі палеографо-кодікологічних даних. Почерк Й. Брадатого, некаліграфічний та неакуратний, легко розпізнати.

Рукопис є чернеткою, на що вказують численні виправлення, закреслення, помилки, повторне написання слів та складів, недописані слова, хрестики в середині рядка на позначення пропущеного елемента, дописаного на полях (Икономова, 1981, с.355). Як і більшість книг народного просвітителя, невеликий за розміром рукопис № 1419 нагадує кишеньковий записничок. Такий компактний формат давав змогу монаху носити їх з собою під час подорожей з села в село і працювати над ними в дорозі. Так, про це свідчить приписка на арк. 247б рукопису № 1419, в якій зазначається, що переклад НП розпочато у с. Орizar 1745 р., а завершено у Браці 1749 р.

Як уже зазначалося, другу частину Одеського збірника становить список перекладу Й. Брадатого “Катехізичних повчань” Феодора Студита. Д.Петканова-Тотева доводить, що Й. Брадатий здійснив переклад книги “Kathxhtikon”, опублікованої Н. Глікисом у Венеції 1676 р., до складу якої увійшло 95 повчальних слів Феодора Студита, передмова та заповіт монахам (Петканова, 1969, с.135). Автограф Й. Брадатого (рукопис № 1058) містить 32 повчальних слова (з 41-го по 72-ге). До Одеського списку, на відміну від його протографа, увійшло також 73-тє слово – “Слово на оуспенне прѣтнѣ бѣцѣ”.

“Жіночий збірник” – це сукупність релігійно-повчальних слів викривального характеру, спрямованих на викорінення язичницьких пережитків, заборону ритуальних практик, використання магії, критику віри в забобони, носієм яких, на думку упорядника, було жіноцтво (Димитрова-Маринова, 2005). З огляду на це, практичне значення збірника у боротьбі церкви з відьомством, чаклуванням, ворожінням, намовлянням, нашіптуванням тощо є неабияким. Актуальність порушеної проблематики, емоційно-експресивна яскравість проповідей, уміле оперування риторичними прийомами, а також жива, образна народна мова – все це зумовило високу популярність ЖЗ і появу великої кількості його копій. На жаль, автограф Й. Брадатого так і не знайдено. Аналіз різночитань свідчить про те, що досліджувані списки ЖЗ є різними варіантами редакцій початкового оригінального тексту: Одеський список входить до тієї групи списків, які точніше і послідовніше відтворюють первинний текст, а список № 325 – до тих, що відзначаються вільнішим ставленням до першоджерела.

У науковій літературі мову новоболгарських дамаскинів XVII–XVIII ст. прийнято називати “книжною мовою на народній основі” (Демина, 1973, с.119). Її унікальність полягає у тому, що в ній, з одного боку, проявляється прагнення до осучаснення граматичних форм писемної мови, актуалізації її лексичного складу, модифікації стильових, художніх, зображально-виражальних принципів тощо, а з другого – не розривається генетичний зв’язок з традиційною книжною мовою ресавського правопису¹. Мова дамаскинів є результатом зіткнення і подальшої взаємодії двох потужних сил: живої народної мови й авторитетної середньоболгарської мови конфесійно-філософських, канонічно-богослужбених, екзегетичних, дидактично-проповідницьких творів. Упродовж століть ця мова виконувала роль літературної і була зразком для наслідування. У XVIII ст. до мови новоболгарських писемних пам’яток проникають також мовні елементи (передусім на графічно-фонетичному рівні) з друкованих церковних книг, які потрапили до Болгарії зі східнослов’янських земель (Минчева, 1985, с.153). Питання добору мовних засобів з арсеналу мовної системи, їх кількісного та якісного співвідношення, а також питання про вибір діалектної основи по-різному вирішувалися різними скрипторіями, книжними осередками і навіть окремими писарями на перших етапах процесу формування літератур-

¹ Ними у Болгарії послуговувалися з XV ст.

ної мови, що призвело до появи відцентрових тенденцій й надало йому дивергентного характеру (Демина, 1992, с.8). Процедура порівняння, задіяна при дослідженні різних списків одного і того ж тексту або автографа та його списків, якраз і допомагає у вирішенні цього кола питань.

Мета пропонованого дослідження – виявлення сукупності інноваційних явищ, які перейшли до писемної мови XVIII ст. з живої народної мови, фіксування архаїзмів, успадкованих з попередніх стадій розвитку мови, а також встановлення тих лінгвальних та екстралінгвальних чинників, які регулювали процес їх відбору.

Аналіз усього корпусу рукописів, які є об'єктом нашої уваги, дає підстави стверджувати, що дотримання писемної традиції проявляється насамперед на графічному рівні – у написанні скорочених слів групи *nomina sacra*, наприклад *аггъль; агтлъ; бгъ; блгътъ; бца; бжн; вл^ка; г^дъ; дхъ; дша; ннсь; кр^тъ; нво; Ѡць; пр^къ; снъ; ср^це; црь; црквь; цр^тво; члвъкъ; члвъколюбне; хр^тъ; хсь* та ін., а також у збереженні багатой системи діакритичних знаків (титла, паєрика, знаків наголосу та придишу), які використовувалися при написанні не тільки книжних, а й народно-розмовних лексем. Наприклад:

Одеський список “Недільних проповідей” № 1/154	Рукопис № 1419, НБКМ
<p><i>Арк. 1а.</i> Н^ла Ѡдѣ мнтаѠа н, фдрісеа блгословн Ѡѣ. Стъ Ѡцѣ н, црковнъ' нашн оуѣнтеле, поставнша нюзаконнша дана^да проунтаемъ прнтѣѣ радн мнтаѠа н, фдрісеа, н, да се готовлаемъ радн ѣстнаго поста.</p>	<p><i>Арк. 1а-7б.</i> Тлкъвънне еу^ельско, чннает Ѡ мнтаѠа н фдрісеа. Стн Ѡцн, н црковнн нашн оуѣнтеле, поставнша н оузаконнша данасъ да проунтаемъ прчѣ радн мнтаѠа, н фдрісеа.</p>
Одеський список “Катехізичних Повчанъ” № 1/154	Рукопис № 1058, НБКМ
<p><i>Арк. 120а.</i> Слово пр^внаѠѠ, н, бгоноснаго оѠа нашего < еѠдѠра СтѠднтѠа въ н^длю мнтаѠа н, фдрісеа, како подобаеть совершатн бж^твѣннѠзаповедн н праведное прещенне въ небреженнн н ва леностн^ жнвѠцнмъ.</p>	<p><i>Арк. 202а-206б.</i> Ѡглашенне преподѠвнаго н бгоноснаго ѠцѠа нашего < еѠдѠра СтѠднтѠа радн мнрѠане напнсаго Ѡ мнтаѠа н фдрісеа дрѠжнтѠ до васе стн.</p>
Одеський список “Жіночого збірника” № 1/154	Список “Жіночого збірника” № 325, НБКМ
<p><i>Арк. 308а.</i> Слово радн магеснцъѠ собраное Ѡмногн^ кн^гъ.</p>	<p><i>Арк. 62б-73б.</i> ВторѠ слово радн магеснцъѠ разлнчнхъ кннѠъ собрано.</p>

Згідно з писемною традицією, у досліджуваних пам'ятках використовується також набір букв (ъ, ѣ, ѡ, ѣ, ѡ), які вже не відповідали фонологічній системі живої мови, про що свідчить порушення староболгарських правил їх написання. Так, у всіх рукописах важко простежити принципи вживання літери Ѡ. В автографах Й. Брататого (№ 1914 та № 1058) вона майже відсутня, на її місці використовується н. Буква ѡ найбільш правильно

Wтpаdа, Śвѣщаю—Śвѣщаю, ва tr-Wдє—вз tr-Wдє, нWаннь—нWанъ, праWѣць—преWѣцъ, оунии—оуниине, оусердѣ—оусрдѣне (КП); Анънмь—Анънмъ, навъжен—навъжен, < еWдосѣ—< еWдосна, < еWдора—< еWдора, МеъWдѣн—Меъоднн; ламψанкъ—ламψанкъ, Квноψъ—К-ноψъ, ЁVдоѣна—ЁVдоѣа, ЁVа—ЁVа; Слатооустѣ—Слатооустѣ, слова—слова; Аркадѣа—Аркадѣа, Пвхерѣа—Пвхерѣа, Халкѣа—Халкѣна, Марѣа—Марѣна, размншенѣ—размншенѣ, сластолюбне—сластолюбѣ, оубненѣ—оубненне; HWань—²Wаннъ, НWснфѣ—Носнфѣ, Wбразн—Wбразн, Wтварате—отварате, WловW—олоW, Wгнь—огнѣ, своєW—своєго, какW—како, кроткW—кротко; Стрнцаетъ се—Стрнцают се, Śндѣ—Śндѣ, Ś жена—Ś жена, Ś бѣга—Ś бѣга; оукрашенѣ—оукрашенѣ, оумь—оумъ, бѣгоуденѣ—бѣгоуденѣ, оу каше—оу каше (ЖЗ).

Як бачимо, у графічному оформленні пам'яток, окрім рукописів Й. Брадатого, все ж превалюючою була орієнтація на взірці літературних мов (традиційну середньоболгарську та мову друкованих східнослов'янських церковних книг), адже у деяких списках навіть у лексемах народно-розмовного узусу та діалектизмах задіяні графічні знаки: v̌cota, m̌řnzmy, оу каше, WловW та ін. У цьому контексті Й. Брадатий проявив себе як реформатор графічно-правописної системи, який сміливо порушував усталені правила та норми, актуалізував їх згідно з вимогами часу (зводив до мінімуму використання літер та лігатур ѥ, ψ, v, s, а, ъ, ś, оу, ѹ, нарядкових знаків, скороченого написання слів).

Для іменної системи досліджуваних дамаскинів характерна наявність відмінків. Процес втрати відмінкової системи, перші прояви якого датуються ще староболгарським часом, завершився наприкінці середньоболгарського періоду (XIV ст.). Функціонування відмінків у пізніх новоболгарських пам'ятках зумовлене консервативністю рукописної традиції та престижем середньоболгарської літературної мови, яка безпосередньо впливала на перші експериментальні розробки проекту літературної мови на основі живої мови. Наприклад, у НП³: Р.в.: Ś тѣла х̌ва; Ś раны; Ś юности; Д. в.: всю волю Wцѣя своєм̌ исплзны; рече раслабленном̌; помаза Wчн сѣпом̌; даде тѣлаW Wсѣфовн̌; кѣ блжнем̌ своєм̌; З. в.: в де улка сѣпа; пр-ннаетъ послѣданаго іакоже перваго; да оузнаю вода; Wмываетъ дѣшѣ; нстннѣ н правда да гл̌голетъ; О. в.: покланают се дѣхомъ н нстнною; есѣ прелашенны н оумомъ н дѣнанѣмъ; сѣ всемъ ср̌циемъ вѣр̌ютъ; оукрашено сѣ Svezdamn. Про традиційність вживання О. в. свідчить його функціонування у формах двоїни, яка почала занепадати ще у староболгарській мові: сѣ своима рѣкама. Трапляються форми М. в.: вѣ славѣ; сѣтворн на цр̌кнемъ престоле; раднша W людѣхъ; подобаєтъ н намъ хр̌тѣномъ; вѣспоменетъ своимъ любовнимъ оученк̌WMъ. Зафіксовані випадки вживання Dativus-Possessivus: да се прославнтъ сѣпомъ добры рад̌мъ; днз̌ погр̌бєн̌ю моєм̌; пр-ндєтъ всемъ мнр̌я спасєнѣ; цр̌ква сѣгомъ ап̌тол̌WMъ; дг̌лаомѣ научєннк̌.

Варто навести деякі відмінкові форми з КП: Р. в.: скончаннє жнвота нашєго; радн прѣдстннка змѣа; молнтва прѣданаго; сннове вншнаго; Д. в.: да работаємъ гѣдѣ; пр-ннесоша бѣ н вдѣце; с тєло работаєтъ невѣром̌ сѣ дѣхомъ сѣгомъ работаєтъ бѣ; повелеваєтъ

³ За браком місця тут і далі наводяться приклади з Одеського дамаскина № 1/154 без відповідників з рукопису, з яким він порівнюється. Якщо ж приклади демонструють, окрім графічно-правописних, відмінності на інших мовних рівнях, то подаються варіанти з обох рукописів.

ВБЛАКОМЪ; предаде го **ОУБНИЦАМЪ**; З. в.: пре^Wвраз¹ет са во **АГГА**; с^Wедають **Д'Ш'**; О. в.: да не wskвернаем са **СЛОВО** н **Д'БЛОМЪ**; послед¹емь **П'ТЕМЪ**, сос **СЛАВОЮ МНОГОЮ**; М. в.: во **СВ'ЪТЕ** седнть; **ВЪ ОУСТНАХ МОНХЪ**. Зафіксовані також форми Dativus-Possessivus: **ГР'ЪШНИКОМЪ** ^спсен-е.

Відмінкові форми представлені й у списках ЖЗ: Р. в.: \S **вРАГА**; до **СТАРОСТН**; Д. в.: ка **НАРОДА**; покланяем се **вРАГ'**; **ДР'ГОМ'** **Б'ГЪ**; **БОАНОМЪ**; **АП'ТАВ ПАВА**; **НИЦН'** н **ОУБОГНМ**; къ **КОРАН'ЕНОМЪ**; З. в.: на **МОАНТВЪ**; ва **В'БУНОЮ М'ВКЪ**; О. в.: **ВЕАНКНМЪ ГЛАСОМ**; да не оукрашают се **СРЕБОРОМЪ** н **ВНСЕРОМЪ**; с **МОАНТВОЮ**; со **СТЫДЕН'ЕМЪ**; М. в.: по **ПОВЕЛЕН'Ю Б'Ж'Ю**.

Варто зазначити, що на місці аналітичних форм в автографі Й. Брататого № 1419 в Одеському списку вжиті відмінкові форми: нзъ **МР'ЪТВН**—нзъ **МЕР'ТВНХЪ**; до **РОЖ'ТВО Х'ВО**—до **РОЖД'ТВА ХР'ТОВА**; оу **СЕД'ЪМНИЦА**—въ **СЕДМНИЦЪ**; за **ПЛАЩЕННИЦА**—за **ПЛАЩЕННИЦЪ**; \S **САМР'ЪТЪ**— \S **СМР'ЪТЫ**; кон люентъ **НЕПРАВДА**—кон люентъ **НЕПРАВДА**; не нматъ въ **АДЪ**—несть въ **АДЕ**; са **НБСА**—съ **НБСЕ**; сасъ **ВЪСЕ СТН**—са' **ВСЪХЪ СТ'ЫХЪ**; са **ТАЩАННЕ** дондоша—съ **ТЪЩАН'ЕМЪ** дондоша; въ р8це на **М'УНТЕЛЕ**—въ р8це **М'УНТЕЛЕМ**.

Подібна ситуація спостерігається і в КП: преко **МЕРА**—преко **МЕРН**; \S **ОУН НАШН**— \S **ОУНЮ НАШЕЮ**; да поставнме **СТРАЖА НА СВОИ ОУМЪ**—да поставнмь **СТРАЖЪ ОУМ' НАШЕМ'**; мнръ посналетъ **НА Д'ША НАША**—мнръ даеть **Д'ШАМЪ НАШНМЪ**; мноостнна да разъдадетъ **НА СНРОМАСН**—дан мноостнна **НИЦНМЪ**; да послед¹емь **ЕВ'ЕЛЪСКО ПРЕДАННЕ**—да послед¹емь **ЕВ'ЕЛСКОМ' ПРЕДАН'Ю**; сасъ **НЗЪПОВ'ЕДАННЕ** н **ПОКАРАННЕ**—сосъ **НЗЪПОВ'ЕДАННЕМЪ** н **ПОКАННЕМЪ**; с **ПОМОЩЪ**—с **ПОМОЩНЮ**; свѣдетельств¹н **W ЗЛО**—свѣдетельств¹н **W СЛЕ**.

В Одеському списку ЖЗ відмінкові форми трапляються частіше, ніж у списку № 325, наприклад: \S **ДАФННЪ**— \S **ДАФННА**; томъ **УАСЪ**—тогW **УАСА**; \S **ТЕЛО**—нзъ **ТЕЛА**; говореше **НА УЛОВЕЦЫТЕ**—гладше **ЛЮДЕМЪ**; за **Д'ША**—за **Д'ШЪ**; даеть **АНАФОРА**—**АНАФОРЪ** даеть; да творншн **МНООСТННА**—да творншн **МНООСТННЮ**; са' **ТВОЕ ДАЖОВНОЕ БАЯН'Е**—сосъ **ТВОИМЪ ДОЖННМЪ БАЯННЕМЪ**; в **ПОСТННУЕСТВО**—въ **ПОСТННУЕСТВЪ**.

Показовою архаїчною рисою мови досліджуваних новоболгарських дамаскинів є наявність інфінітива. Фреквентність та різноманітність функціонального навантаження інфінітива у списках ЖЗ є значно меншими, ніж в автографах та списках НП і КП, що можна спрогнозувати з огляду на особливості функціонування категорії відмінка у даних текстах. Так, у списках ЖЗ інфінітив бере участь лише у творенні складеного дієслівного присудка та форм майбутнього часу, а в інших творах може виконувати ще й синтаксичну роль різних членів речення (підмета, додатка, означення, обставини). Пояснимо мотиви використання цього очевидного архаїзму.

У зазначених функціях уживання інфінітива зберігається в основному у біблійних цитатах, які є обов'язковим атрибутом багатьох молитов, проповідей та богослужбових текстів. Через високу частоту вживання книжники та писарі добре їх знали, іноді навіть напам'ять, що давало їм можливість у процесі здійснення перекладацької чи компілятивної діяльності або під час написання оригінальних творів вплітати цитати в полотно тексту як готові лексико-синтаксичні конструкції. Оскільки такі вкраплення з Біблії щоразу відтворювалися без змін, то в них містилося чимало граматичних та лексичних архаїзмів: відмінкових форм, дієприкметників, інфінітивних конструкцій, книжних слів тощо, наприклад: **Вси ко'тзи мон зовѣтъ н възп'ютъ г'дн г'дн кто н когда МОЖЕТЪ тебѣ подобѣнъ БНТЪ**—

Псалом № XXXIV (НП); Єгда приндеть оутешитель Дхъ стын тон **вѣдеть наоучати** въсь на васакъ правдѣ н на истинѣ - Иоанн. XVI, 7-13; **Не нмамы пнѣти** ѿ плода лознагѣ донѣ ан же пню са вамн ва домѣ ва царѣтво бѣа моего—Мф XXVI, 29 (КП).

Інфінітив часто використовується у тих уривках, в яких переказуються біблійні сюжети, євангельські притчі, пророцтва, видіння, у парафразах цитат Святого письма. Наприклад, у НП: у розмові-откровенні Ісуса Христа з учнями про його розп'яття: Показветь нмъ какъ **страдати хоцеть** радн чловецаское спасеніє; **Хоцѣи предати се** арѣ: ерѣшм н кнжннкѣм; Въ третѣи данѣ **хоцѣи въскрѣсенѣти**; Прнеланжають се днѣи погрѣбеню моему нже **нматъ скорѣи быти**; Н **не хоцете** мѣ котомъ **вѣдѣти** н **не хоцете** мѣ вѣгда **нметѣ**; у картині Страшного суду: Ненсуетны хѣладѣи хѣладн агглы вкрѣсть престѣла **хоцѣи** са^ѣ страхомъ **предстоати** н всн стѣхнн **хоцѣи погорѣти**; Грѣшнн **хоцѣи всѣднѣти се** въ вѣчнню мѣкѣ; в описанні зустрічі самарянки з Ісусом біля колодязя: А са^ѣ цю **можешн нзвѣднѣти** водѣ да мн дадѣшн жнвѣ; Нн въ таа гора нн въ Іерусалнмъ **не вѣдете се поклонати**; в епізоді про невіруючого Фому: Аще н азъ не внжѣс егѣ н да виднмъ рѣце н ноже егѣ н в десно ребро како бѣше провѣданъ **не могѣ върѣвати** та ін. В КП, наприклад, у пророцтвах про Судний день: Н конто сѣ в десною **хоцеть** нмъ **свѣщавати**; Каковѣ ан страхъ н трепеть **хоцеть быти** ва второе н страшное прншествіе Гѣда нацего; Васакѣмъ возрастѣ прнходнть чѣ^ѣ **Слѣвнѣти са** ѿ мнра сего; в оповіді про зраду Іуди: Нюдо аще цю есн намнслнлъ **творнѣти** въскорѣ сотвѣрн его; притчі про будівництво дому: Онн єгда **наунѣти творнѣти** срамлют се ѿ народа **вставнѣти** его несовершѣна та ін.

Обов'язковим є вживання інфінітива у стандартизованих формулах та кліше, якими зазвичай розпочинаються та завершуються повчальні слова. Вони є структурним компонентом проповідей, який надає їм чіткої композиційної стрункості: Тако **можемъ оубѣжати** ѿ вѣчною мѣкѣ н вѣчннѣи жнвѣтѣ **полѣвнѣти** ѿ Кѣ Тнсе; Тако да творнме н **да сподобнѣ се** н царѣтво нѣное **полѣвнѣти**; Днесъ сподобн насъ **празднѣвати** педесетннцѣ прншастѣ: а Сѣгѣ Дхѣа; Молнм се ѿ Хрѣте **смнрнѣти се** са^ѣ Бгѣа (НП); **Творнѣти** по оугоднѣ емѣ н **дати** намъ **вѣдѣти** жнвѣтѣ вѣчннн; Н тогда **можемъ сподобнѣти са** н царѣтво нѣное полѣвнѣти; Н царѣтво нѣное **можемъ полѣвнѣти** н блаженою **пасхѣ праздновати** (КП); Єгда тако **вѣдѣши творнѣти** н Бгѣа **вѣдѣти оугоднѣти** н царѣтво нѣное полѣвнѣти (ЖЗ).

Інфінітив часто трапляється у риторичних питаннях, характерних для слова як жанру ораторської прози, наприклад, у КП: Кон ан разѣмъ каков ан ѣзнкѣ **возможеть нзрѣши** благодѣаннѣ нже дѣрова намѣ; Како **можеть праздновати** дѣховннн праздннкѣ нже єтѣ погрѣженѣ ва сребролюбнѣ; Коа повелнка красота **можеть быти** ѿ гѣда нашего ннса хрѣта. А вже у коментарях до Євангелія, його тлумаченнях, безпосередніх зверненнях до мирян кількість інфінітивів значно зменшується.

Цікавими для аналізу є випадки, коли в Одеському списку ЖЗ вживається інфінітив, а в рукописі № 325 – да-конструкція. Поява да-конструкції свідчить про демократизацію мови: вживаються лексеми народно-розмовного узусу, фрази будуються за законами новоболгарського синтаксису, уникаються архаїчні граматичні форми, спрощується стиль викладу. Писар списку № 325 вміло оперує такими мовними засобами, які надають висловленню емоційно-експресивної забарвленості. Така манера оповіді потужніше

впливає на реципієнта: **Можеш** ли ты **Исканна** **сопротивити се** Бж̑ю повеленю—**можешъ** ли ты никакенце са^ч твоє баан-є **да се противишъ** повеленю Бж̑ю; Праведни сѣднѣ **хощеть** насъ радн ннхъ страшно **нстезовати**—праведны сѣдѣ **хощеѣ да испитаѣ** насъ радн ннхъ; Того радн добро есть да раднме н Бг̑в да оугодима н тако **можетъ сподобити се** въунзы^к блага **полвунты**—Того радн да раднме добро да творнме н Бг̑в оугодно **да живеемъ да сподобнѣ** се н въунзы жнвотъ **полвунты**. Наявність інфінітива в рукописі № 1/154 можна пояснити так: якщо у тексті вживалося чимало народно-розмовних елементів (а найчастіше це спостерігається у пасажах, що зображають побут та повсякденне життя), то інфінітив відігравав роль нейтралізуючого складника і допомагав відновити тональність високого стилю.

Уживання інфінітива в досліджуваних рукописах XVIII ст. не відображає реального його розвитку – воно зумовлене жанровою специфікою творів конфесійного характеру та стилістичними чинниками. У XVIII ст. інфінітив сприймався як художній засіб орнаментативності тексту релігійного характеру, а не як самодостатня повнофункціональна граматична форма.

Ще одним архаїзмом, який підсилює розрив між писемною та усною мовою, є наявність у текстах дієприкметників: **Симаешн** **С расхнщающнхъ** егW; погбладеть **глаголющнхъ** лъжѣ; н всемъ нже въ немъ **вървощнмъ**; радостъ бнваетъ на нбсы W єднномъ грѣшннцы **кающаго се**; тогда всѣн **знаемъ н любемъ** х̑вн повегоше; с-речъ х̑вта **ненсучепаемаго**; вѣха мѣ **помазанн** оун са^ч калъ; **нзгнанъ** бѣша **С** краснаго рад (НП); **вбеца** Бг̑в **любешнмъ** его; ва слав¹ его **мог¹шом¹** вса покорнтн; **пред¹ша** **С** нбса; W таннство общо храм¹ разр¹шен-є **превосходеща**; да станемъ м¹жествннн **рад¹юще са** въ скорбѣхъ; **сътворшаго** нбо н землю; Х̑втосъ вѣста **С** мрѣтвн начетакъ бѣсть **вмершнмъ**; дѣланте дѣла **пославшего** ме; оупокоеаетъ въ єдннадсетаго часа **прншадѣшаго н нетрѣднѣшаго се**; всѣн **посеченн** бѣша; въ него же **ввр¹чена** есть д¹ша наша (КП); Б¹детъ конауно **м¹чнма**; ва **негаснмаго** Wгнѣ; єсмн подобнн **оумершаго** брата нашого (ЖЗ).

Особливістю розвитку розгалуженої системи дієприкметника, яка представлена у староболгарській мові, є обмежене використання їх окремих підсистем. Так, функціональне навантаження зберігають лише пасивні та невідмінювані активні II (з суфіксом -л-) дієприкметники минулого часу. В епоху Відродження під впливом російської мови відновлюється вживання активних та пасивних дієприкметників теперішнього часу. Останні здебільшого сприймаються як прикметники. Тож уживання відмінюваних активних дієприкметників минулого часу та дієприкметників теперішнього часу (активних і пасивних) у досліджуваних рукописах доренесансової доби відбувається за середньоболгарською традицією. Про це свідчать відмінкові форми дієприкметників та їх часта граматична неузгодженість у синтаксичних сполуках з іменними частинами мови. Разом з тим, використання цих неособових форм дієслова вмотивоване специфікою змісту аналізованих текстів: вони в основному виражають атрибутивні ознаки фундаментальних релігійних понять, часто перетворюючись на сталі означення; вживаються у біблійних ремінісценціях та цитатах; субстантивовані дієприкметники використовуються для номінації найважливіших об'єктів релігійної реальності. Тому не дивно, що дієприкметників значно більше у НП та КП, ніж у ЖЗ, де вони майже відсутні. Ще однією причиною апелювання до багатства традиційної мови середньоболгарського типу

та відповідно добору з її граматичного інструментарію дієприкметників як необхідного мовного засобу є недостатня розробленість у живій, народній мові церковно-релігійної термінології та відсутність у ній сформованих альтернативних ділянок лексико-граматичної мовної структури.

У всіх списках творів Одеського збірника спостерігається чітка тенденція до архаїзації мови, яка проявляється у появі в них дієприкметників за відсутності їх в автографах Й. Брадатога. Зафіксовано такі випадки: понеже S негово мвѣнє пр·носѣтѣ намъ жнвотъ вѣунъ—болесты пр·ходещиѣ намъ в пльты пр·носатъ намъ жнвотъ вѣунъ; н развѣнѣно промшленє нмаѣх S бѣ—н сѣ³ развѣнѣнѣм науннанє S благодетела бѣга направлаемъ S не разрешимъ а оузн мвѣнтела беса (НП); да любнме кон насъ любатъ—да любнма любещихъ насъ; блнз¹ гдѣ конто се боютъ ем¹—блнз¹ гдѣ боющемъ са его; аще кон погледе неѣ на жен¹ с л¹каво помншленне—возрешыѣ на жен¹ с похотню; маздѣ конацъ не нмаѣтъ—мазда неконуаема есть; егда родн се—егда рождень внсть (КП); токмо врагове те вѣнѣа¹—токмо врагъ любма еси; поставлает гн гдє не оугашаетъ огонь—поставлает гн ва негасимн огонь (ЖЗ).

На лексичному рівні архаїзмом можна вважати широке застосування мовних одиниць з потужного лексичного фонду літературної мови попередньої епохи. Освоєння книжної лексики сприяло інтелектуалізації мови новоболгарських дамаскинів, оскільки заповнювало наявні в ній лакуни на позначення основних реалій та понять, пов'язаних з християнською доктриною, церковно-обрядовою практикою, релігійно-філософською, морально-етичною, дидактично-виховною, науково-освітньою сферами суспільного життя тощо. Успадковувалися також конкретні дериваційні моделі. Найпродуктивнішими стали афікси **-нне, -тє** – для творення віддіслівних іменників: вьспеванє, ддр¹ванє, дєанє, запрещєнє, нзгнанє, нзповѣданне, лек¹ванє, наснщенє, небреженє, повнновѣнє, помншенє, помраченє, поравощєнє, превѣраженє, прошенє, санє, сластолюбє, смренє, сннсхожденє, тьнє, трезвенє, оумнленє, оупоєнне, хваленє, цел¹ванє, ѣлѣвколюбеє, Среченне, вьсєзанє, та ін.; распетє, настє, пнтє, жнтє; **-є, -ство, -ость** – для творення абстрактних іменників: безаконє, безчєстє, безъстрастє, нзовнлє, мнлосрдѣє, православіє, ташєславнє; блгдѣнство, вѣлнчєство, господство, дєвство, естаство, м¹жаство, множество, пространство, свѣщенство, таннѣство, оубожество, ч¹вство; горєсть, завнсть, лѣнность, мнлость, ненавнсть, почєсть, прем¹дрость, радость, ревность, сладость, щєдрость, юность, ядрость; **-тел-, -ник-, -др-, -нц** – для творення *nomina agentis et actoris*: бл¹дннкъ, д¹ховннкъ, кннжннкъ, молабннкъ, наемннкъ, наслєдннкъ, наставннкъ, ненавнєннкъ, постннкъ, проповѣдннкъ, протнвннкъ, работннкъ, развонннкъ, свѣтннкъ, оучєннк, вѣр¹чннкъ, вѣадннкъ, впщннкъ; гоннтель, м¹чнтель, прєрекатель, ревннтель, свєщеносл¹жнтель, сквръннтель, саншатель, стронтель, сьздатель, оутешнтель; нконоборецъ, н-цєлювецъ, чловѣколюбець; лекаръ, мнроносца, дєвнца, пѣаннца, дѣвственнца.

Встановлено, що найвищою є концентрація книжної лексики у КП, найменшою – у списках ЖЗ.

Попри активне наслідування традиційної середньовічної мови, визначальною все ж була новоболгарська течія, яка скеровувала традиційні елементи у русло живого мовлення. Тож притаманні йому риси, які поєднувалися з писемною мовою і кардинально змінювали її структуру, вважаються інноваціями. Завдяки систематичності та

регулярності реалізації, їх можна вважати нормативною ознакою мови новоболгарських дамаскинів. Найважливішим прогресивним нововведенням є аналітичний спосіб вираження відношень між словами: нзбавн насъ **§ прельъсть**; §падє **§ вѣанка ѹасть**; да се покорнтъ мѣжъ **НА ЖЕНА**; н сѣ^с **ВНАА КАЛЪ**; да оугаждаме **НА СВОЕ ТѢЛѢ**; рекоше **НА РОДНТЕЛЕ** неговн; како **НА ВСН ІАЦЦЫ** естъ бѣгъ; ѿкоже сътвори н **НА АВРААМА** (НП); по **ГРАДОВЕ**; §внваетъ **§ ОУБННСТВО**; сосъ **ВАННМАН-Е**; са **СВОЕ ТѢЛО**; дан **МНОСТННА**; ѿде **§ РАЗЪМНОЕ ДРЕВО** (КП); ходать **НА САМОВНАН**; покланяютсе **НА СТѢА ОБРАЗН**; гледать **МЕРТВА**; нмамъ **МАГНА**; **§ ЖЕНА** (ЖЗ) та багато ін.

У межах аналітичних тенденцій відбувається і творення ступенів порівняння прикметників та прислівників, що, як і аналітичний спосіб вираження відношень між словами, можна вважати нормативною рисою мови новоболгарських дамаскинів, завдяки систематичності та регулярності його реалізації. Наприклад, НП: **По вѣанкѣ** грѣхъ нмаме н-е; Колнко гн мѣѹеѹа толнко **по снлнѣ** бнвѹхъ н **по крѣпкы**; **По добро** сътвори се по цю не вѣрѣва; Но **по многѣ** мѣѹен-е поставлѹхъ гн (НП); Тогава станеть **погорко** § пелннъ; **По велнка** жалость прнходнтъ; Хотѣаше **по многѣ** да ѿдѣть § брата своего (КП); Дрѣгагѹ беса **по снлнѣ**; —нде **по скорѹ**; **По добро** сотворать; Кон дѣшн **повеѹе** нма (ЖЗ). Синтетичні форми вже не сприймалися як окремі граматичні форми – про це свідчать випадки, коли вищий ступінь порівняння утворюється від синтетичної форми компаратива: Хоцѣемъ се нарѣктн § безсловеснн скотн **по горше**—Хоцѣемъ нарѣктн се § безсловеснн скотн **по горше** (НП).

Однією з найстабільніших новоболгарських інновацій стали *да*-конструкції. Витіснення інфінітива та інтервенція *да*-конструкцій розпочалися ще в староболгарський період, в середньоболгарський – між ними велася конкурентна боротьба, а в новоболгарський – відбулася остаточна перемога *да*-конструкцій та їх експансія у граматичний простір болгарської мови. Проаналізований матеріал свідчить про їх поліфункціональність, високу фреквентність та модальну багатозначність. Отже, *да*-конструкції а) утворюють спонукальні та оптативні речення, наприклад: **Да прославнмъ** ѹаколюб-е Бѣж-е; Всегда междѣ собою мнрѣ н любовъ **да нматѣ**; **да ны простнтѣ** Бѣгъ енка съгрѣшнхомъ (НП); б) беруть участь в утворенні дієслівних форм майбутнього часу та майбутнього в минулому, а також форм складеного дієслівного присудка: Сѣ^с добра дѣла **можетъ да се спасетъ** ѹлѣкѣ; **Не могутъ да разѹмеютъ** н ннхнѣ роднтеле; По потопе **поѹеѹа** ѹлѣцѣ **да радѣтъ** мѣѹѹ н **да п-ѹтъ** вно; Всн ѹлѣцѣ **хоцѣтъ да нмѣтъ** вѣанкѣ печалъ; **Не хоцѣтъ да нматъ** помощь; Глаголаше нмъ енка **хотѣаше да пострададѣтъ** радн наша спасен-е; Добре знаеше Хрѣтсѣ какѹ²юда **хотѣаше да го предадѣтъ** (НП); в) виступають у ролі підрядних речень, зокрема підметових: Прнлнчно намъ естъ далеко **да бежнма** § грѣха (КП), Прнлнчно естъ **да** сн **крѣють** лнца своѣ да гн не гледаютъ мѣж-е н **да се срамѣватъ** н **да не нматѣ** празнослов-е н **да се не смѣють** н **да сн затнкатъ** оушѣ **да не сѣвшадѣтъ** смѣшнн дѣмн (ЖЗ); означальних: Єгда прнндѣтъ вѣѣма **да се разлѣчнтѣ** дѣша § тѣлѢ (КП); Дарова тебе Бѣгъ даръ **да лекѣшн** (ЖЗ); присудково-означальних: Твори нт ю **да нматъ** дерзновеніе н надежда крѣпка н несмннена (КП), Єгда те познаеть врагъ за мала вѣщѣ да **послѣвшн** его тогда н по на велнко Сло те тегантъ (ЖЗ); з'ясувальних: Єгда

поуѣмъ **да прѣидѣти** Слн помншленїа ннкако да гн прѣидѣмъ; Но молю ваше прѣбне **да послѣдѣмъ** пѣтемъ по него же бѣи нашн ходнша (КП); Егда познаешн **да ти є сотворено** магна; Н коа жена не нмать **да се прѣменнѣ** а вна се прѣсмеваеть (ЖЗ), обставинних (мети: не вѣннде на шнроко место **да оучитѣ да го похвалляють**; нзндоше **да посрещнати** хрѣта; смнрѣха тѣлѣ **да га покврѣтъ на дѣш** (НП); Пнтанте а **да вн каже** далн кѣ да оумра нан кѣ да **сздравеа**; Н пратн ѣлѣцы **да го наидати** снмона **да вкочати** его ка кесаѣ (ЖЗ); мїри і ступеня дїї: н то вѣше посмотренѣ н нзволенѣ бѣжѣ да поѣтаватѣ толнко змнрно **да се залепнѣтъ** плащаннца за тѣлѣ (НП); умови: аще ѣлкѣ не прѣтрѣпнѣтъ теснота скрѣзь бѣдн н напастн н еше **да блгодарнѣтъ** за досажденѣ не можетѣ нн єднна дѣховнзы плодѣ да нмать (НП); наслїдку: н вѣпроснха да развмеютѣ аще **с** него єсть внна нан **с** роднтелн егѣ **да роднтсе слепѣ** (НП); **в** безвнмаа женѣ егда єсн тѣз богѣ **да лекѣшн** болнѣ н вєсн **да нзгонѣшн** (ЖЗ); причини: Сл^ч многѣ запрѣшенѣ запрѣтн намѣ да не процаваме братѣм нашнмъ нже єсѣ намѣ сѣгрѣшнлѣ **да впрѣстнѣ** н намѣ бѣгѣ безвнсленаа безаконѣ (НП); допусту: Но сега колнко н прѣидѣти н хвѣлдо хвѣлдан **да прѣидѣти** н васѣ мнрѣ всѣз свещают сѣ; Н **да** га **внда** садѣ не мога да га познамѣ (НП).

Наявнїсть артикля, який є формальним виразником категорїї означеностї/неозначеностї, доповнює перелїк прогресивних інновацїй мови новоболгарських дамаскинів XVIII ст. Випадки його вживання у досліджуваних рукописах є радше винятком, аніж закономірнїстю, адже книжники, керуючись строгими уявленнями про мовну норму, не пропускали до писемної мови надто простонародних форм, до яких, зокрема, належав артикль. Однак у повчально-моралїзаторських проповїдях ЖЗ, насичених численними побутовими деталями та реалїями дїйсностї і адресованих неосвїченїй жїночїй публїцї, артикль трапляеться частїше, нїж у НП та КП, написаних з дотриманням вимог ораторської прози.

Морфологїчні параметри функцїонування граматичного показника категорїї детермінацїї у НП та КП доволї бїднї – артикль використовується лише у формах множини, наприклад: Прѣво егда навн се хѣ на **дрѣгнѣ** апѣтлы не вѣше < ома с ннмн заєдно; Н ногѣ егѣ омѣ прѣжде **с** **дрѣгнѣ** апѣтлы; Н лѣвѣше ²ванна повнше **с** **дрѣгнѣ**; Како на ·вден н тако на **самарыте** єсть гѣдѣ; Сєвѣ нарѣчє заєдно сѣс **єврѣнѣ** (НП); —лѣчють го **с** **унстнѣ**; да вндаѣть **дрѣгнѣ** рѣвнѣ (КП). І все ж завдяки саме однотипностї наведених прикладїв можна зробити декїлька припущєнь: про стїйкїсть квантїтативної функцїї болгарського артикля у XVIII ст. та про залежнїсть його використання від лексико-семантичного значення слова і найближчого мїнїмального контексту. В Одеському списку НП зафіксовано вїдсутню в автографї коротку форму артикля чоловїчого роду -о, що показує, по-перше, дїалектну варїативнїсть артикля, по-друге, чїтку установку на його уникнення: Такожде н **носѣ** да го запрѣме да не мѣ даємо вола да помернсѣва краснѣ мєрнзмѣ—Н на но^{сѣ} да запрѣтнме да мѣ не даєме вола да помернсѣватѣ краснн мєрнзмн; Оудрн го сѣ плєсннца за **єратѣ**—н оудрн го. У списках ЖЗ артикль мають форми як однини (в основному жїночого та середнього роду), так і множини. Окрїм кїлькїсної, артикль виконує анафоричну функцїю, що є важливим фактом в історїї його становлення: Оу **мѣката** кон дѣшн повєчє нма; Понєже тако є прнлнчно **златѣ** да оукорнма; Да рєчє на

ЦАРЕВНАТА УЛЪВЪЦН; Собраша се н **трѣте** врагове. Як свідчать приклади, писар Одеського списку ЖЗ є більш консервативним у цьому плані: **Оу'унма** стар-н **БАНН**—**Оу'унме** **ЖЕНТЕ**; Н скоуч ва **морѣ**—Н скоуч оу **морѣто**; Не нздѣ нз морѣ Кнноуць—Не нздѣ Кнноуць **§ морѣто**; Да сн крѣють **АНЦА** своа... да сн затнкають **оушты**—Н не тькмо да сн скрѣють **АНЦЕТО** ... н да сн затнкають **оушнте**: Н глѣше **ЛЮДЕМЪ**—Н говореше **НА УЛОВЕЦЫТЕ**; Ходеше по оулицяхъ градскныхъ—Ходеше по **градо**.

Подвоєння додатка короткими формами займенників – ще одна інновація, якій чинили рішучий опір прихильники традиційної середньоболгарської писемної мови. В аналізованому матеріалі трапляються поодинокі приклади: Н **ВНАА ВОДА** нмахъ **А** за вѣанка почастъ; **ІАКОВА** нарнцахъ **ГА** свон; **С-ромасн н маломощны** нзбавлаешн **ГН** **§** сналы; **НМВЦОМЪ** еше нзвбнано дает **МЪ** се; Но да **ю** наречешн **ЦРКВЪ** на нме вѣсемъ **ѣтымъ**; Н нарече **ГН** вонска бж'а **ВЪ-ѣ ѣТЫ** (НП). В Одеському списку КП писар ліквідував конструкції з репризою, представлені в автографі Й. Брататого: Вѣцн кон не можемъ до конца совершнтн—**Вѣцн** кон не можемъ до коньца да **ГН** саврѣшнмъ; Како можешн наректн его во свѣте седнтъ—Како можешн **ТАКОВАГО** да **ГО** наречешн како вѣ свете седнтъ. У ЖЗ більшість прикладів зафіксовано в Одеському списку: Снречъ не знаемъ кое вна-ѣ да **ГВ** напнмъ **БОЛНАГВ**—А нне не знаеме кое вна-ѣ да **ГВ** напнме; Но ндетѣ **МЪ** речете **ЦРЮ**—Ндетѣ да речете **ЦРЮ**; Н нарече **ГН** вонска бж'а **ВЪ-ѣ ѣТЫ**—Н нарече **ГН** вонска бж'а. Лише раз вживання редуплікації в обох рукописах збігається: Понеже **АГГЛЫ Н ѣТЫ Н МЪНЦЫ** такмо нмена раздѣлаеть **НХЪ**—Понеже **АГГЕАН Н ѣТН** тькмо нме раздѣлаеть **НХЪ**.

Перші прояви редуплікації хронологічно збігаються з зародженням аналітичних процесів у болгарській мові, а її становлення завершується у XV–XVI ст. Після того, як відмінкова система вийшла з ужитку, іменні частини мови втратили здатність експліцитно виражати окремі граматичні значення, при цьому одним із засобів диференціювання синтаксичних відношень між словами стала реприза. Сучасні дослідники відзначають, що дублювання додатка є визначальною рисою розмовного мовлення, тому його варто уникати в інших стилях. Тож цілком зрозуміло, що на стадії перших спроб формування літературної болгарської мови та у процесі добору тих граматичних елементів, які потенційно могли стати нормативними, реприза відфільтровувалась як просторіччя.

Проявом орієнтації на живу народну мову чи на середньоболгарську писемну традицію було вживання архаїчних (повних) і нових (коротких, стягнених) форм особових займенників та прикметників, а також порядок слів в атрибутивних конструкціях.

Вивчення мовного матеріалу у зазначених аспектах морфосинтаксису дає змогу вкотре переконатись у важливості творчої індивідуальності книжника як учасника складного, неоднозначного і суперечливого процесу оновлення писемної форми мови і його власної суб'єктивної позиції з цього приводу. Так, якщо в автографах Й. Брататого використані короткі форми особових займенників та прикметників, то у їх списках вже задіяні повні: нзбавн нхъ—нзъбавн гн, нзые знаемо егW—на го знаемее, поклонн се ем8—поклонн м8 се; мвченнѣскаа телъса—мѣченнѣска телеса, вѣсота недомеемаа—в-сота надомеема, телець оупнтанннн—телецѣ оупнтенн, теплое покаан-ѣ—тепло покаанне (НП); даде ем8—даде м8, поставн его—поставн го, по рѣд8 нхъ сказоватн—нареждатн гн, можемъ нхъ разметн—можетъ да гн познаеть; грѣшн-н—грешнн, проклет-н—проклетн, вкан-н—

Укаѣанн, д¹шевное—д¹шевно (КП). У рукописі № 325 короткі форми займенників також вживаються частіше, ніж в Одеському списку ЖЗ: рекоша ем8—рекоха м8, ѣвн се ем8—ѣвн м8 се, да Уковать егW—да го Уковать, токмо нхъ Бгъ знаетъ—тѣкмо Бгъ знаетъ гн; р-мскнн сѣднѣ—р-мскы кесарь, женскыѣ враговщнны—женскн враговщнны, смешн-н речн—смешны речн.

Для автографів Й. Брадатого характерним є новоболгарський порядок слів в атрибутивних синтагмах (означення стоять у препозиції щодо означуваного), а для його списків – інверсивний (означуване передєє означенням.): глэдъ **ВѢАНКЪ—ВѢАНКН** глэдъ, трѣбою **ВѢАНКОЮ—ВѢАНКОЮ** трѣвѣ, Wдрь **СВОН—СВОН** одаръ, телеса **НАШНХ—НАША** телеса, вода **ЖНВА—ЖНВА** вода, дѣлы **ДОБРОДЕТѢАНН—ДОБРОДЕТѢАНН** дѣлн, радн грѣхъ **НАШНХ—РАДН НАШН** грѣхове (НП); оумѣ **НАШЕМ¹—НА СВОН** оумѣ; прнстаннцѣ **ТНХОЕ—ТНХО Н МНРЪНО** прнстаннцѣ; д¹шн **ПРАВѢАННА—ПРАВѢАНН** д¹шн (КП). У обох списках ЖЗ домінує новоболгарський порядок слів: **ГОРКН Н ХѢАНН** речн—**ГОРКН Н ХѢАНЪ** речн, **ВАШЕ** безъмне—**ВАШЕ** безъм-е, **АВКАВНН** враже—**АВКАВН** враже, **БЕЗЪМНАА** женW—**БЕЗЪМНА** жено, **ВѢАНКОЕ** покаан-е—**ВѢАНКО** покаан-е.

Подібні трансформації відбулись і на лексичному рівні. Лексеми розмовного узусу, вжиті у рукописах № 1419 та № 1058, в Одеському списку часто замінялися на книжні: вѣзреть—погледатъ; сщеникъ—попъ; велнко—големо; Wзнонлѣ—нзъпотнлѣ; матн—манка; добро творнты **ННЩНМЪ Н ОУБОГНМЪ**—добро творн^{тв} **НЕКОМѢ СНОМАХѢ** (НП); алуенъ—глэденъ; домн—кащн; попеуен-е—грнжа; да созндаем—да правнме; да нѣ зр¹тъ—да не гледатъ; дверн—врата; нже—конто; нкто же да не сет¹еть—ннкон да не жалнтъ; дѣло—работа (КП). Це ж явище характерне і для списків ЖЗ: оугодно не нмѣ є анце—не нмѣ адресова анце; добра дѣла—добрнны; глѣше—говореше; посла—пратн; предварн—пресрещна; вознрають—гледатъ; лубать—Wенчатъ; но—амн; аще—ако; еше—Wще; бне—тога.

Як висновок: мова новоболгарських дамаскинів XVII–XVIII ст. є важливою віхою в історії розвитку болгарської мови, оскільки в ній книжники зробили спробу синхронізувати писемну форму мови з живою народною, прірва між розвитком яких була величезною, та виробити єдиний корпус мовних засобів, який можна було б вважати нормативним. Цим і пояснюється наявність у ній як архаїзмів, так і інновацій.

Комплексний мовно-правописний аналіз досліджених рукописів дає підстави стверджувати, що чим вищий ступінь наслідування графічно-правописних правил традиційної середньоболгарської мови, яка послуговувалася ресавським правописом, тим більша в них кількість граматичних і лексичних раритетів. Так, в автографах Й. Брадатого тенденція до демократизації мови з однаковою інтенсивністю проявляється і на графічному, і на лексико-граматичному рівнях. В Одеських списках його перекладів, навпаки, не лише відновлюються відсутні в рукописах № 1419 та № 1058 графічні знаки, а й цілеспрямовано архаїзуються інші рівні мовної організації. При цьому в Одеських списках спостерігається і зворотне явище: заміна архаїзмів, використуваних у протографі, інноваціями. Це пояснюється прагненням нейтралізації надмірної приземленості, яка відчувається у тих повчальних словах або окремих пасажах проповідей, які апелюють до тодішньої дійсності та насичені реаліями повсякденного життя.

Основними чинниками, які визначали співвідношення архаїзмів й інновацій у досліджуваних рукописах, були особливості змісту слів ораторської прози, жанрові різновиди інтерпретативно-дидактичної літератури, художньо-стилістичні параметри,

специфіка цільової аудиторії (миряни, священнослужителі, монахи тощо), рівень її освіченості, духовного розвитку та підготовки, уявлення книжників (часто суб'єктивне) про мовну норму, а також прагматичний складник – ефект, якого прагнув досягти адресант повідомлення.

Список посилань

Аргиров, Ст., 1894. Един български ръкопис от XVII в. в Пражкия музей. *Периодическо списание*, XLIV, с.169–200.

Аргиров, Ст., 1895–1900. Люблянски български ръкопис от XVII в. *СбНУ*, XII, с.453–560; XVI–XVII, 1900, с.246–313.

Василев, В., 1979. Троянски дамаскин – български паметник от XVII век (Към характеристиката на писмеността на ранния новобългарския период). Автореферат за присъждане на научната степен к.ф.н. БАН, ИБЕ. София, България.

Василев, В., 1980. Правописната реформа на Евтимий и отражението ѝ в произведенията на негови следовници и на българските дамаскинари. В: *Търновска книжовна школа*, 2. София: БАН, с.405–421.

Велчева, Б., 1966. Норма и традиция в българския книжовен език от XVI–XVIII век. *Български език*, 2, с.110–121.

Велчева, Б., 2001. Дамаскините от XVII век и началото на новобългарския книжовен език. *Paleobulgarica*, 4, с.64–81.

Велчева, Б., 2003. Художествени изразни средства в дамаскините от XVII в. с оглед началото на новобългарския книжовен език. *Paleobulgarica*, 2, с.32–52.

Гацовъ, Б., 1933. Дамаскинари от Рилската школа. *Духовна култура*, 51–52, с.245–252.

Гошев, И., 1954. Новооткрит сборник на Йосиф Брадати, преписан от монах Никифор в Рилския манастир в 1758 г. *Известия на Института за българска литература*, 2, с.263–267.

Дел'Агата, Дж., 1999. Гръцките и славянски встъпителни формули към словата на Дамаскин Студит. Преводач от италиански и съставител А. Влаевска-Станчева. В: *Студии по българистика и славистика*. София: Отворено общество, с.39–52.

Демина, Е., 1973. Проблема нормы в формировании книжного болгарского языка XVII в. на народной основе. В: *Славянское языкознание. VII международный съезд славистов. Варшава, Польша, август 1973 г.: доклады советской делегации*. Москва, с.118–141.

Демина, Е., 1976. Типологическая характеристика раннего этапа формирования балканских литературных языков. *Балканские исследования*, 2. Проблемы истории и культуры, с.284–291.

Демина, Е., 1985. *Тихонравовский дамаскин. Болгарский памятник XVII в., 3: Тихонравовский дамаскин как памятник книжного болгарского языка XVII в. на народной основе*. София: Издательство на БАН.

Демина, Е., 1992. Предвозрожденческий период в истории болгарского литературного языка. В: *Болгарский литературный язык предвозрожденческого периода: сборник статей*. Москва: Институт славяноведения и балканистики РАН, Межреспубликанская научная ассоциация болгаристов; Научный центр общеславянских исследований, с.3–32.

Димитрова-Маринова, Д., 2005. Поучението към жените и момите в ръкописната традиция от втората половина на XVIII в. *Старобългарска литература*, 33–34, с.380–393.

Динеков, П., 1942. *Първи възрожденци*. София: Изкуство.

Иванова, А., 1967. *Троянски дамаскин: български паметник от XVII век*. София: Издателство на БАН.

Икономова, А., 1981. Новооткрити сборници на Йосиф Брадати. *Известия на Народната библиотека "Кирил и Методий"*, XVI (XXII), с.355–365.

Илиевски, П., 1961. За македонскиот превод на дамаскинот. *Македонски јазик*, 1–2, с.33–51.

Илиевски, П., 1972. Крнински дамаскин. Едиција. *Стари текстови*, 3. Скопје: Институт за македонски јазик.

Лавров, П., 1899. *Дамаскин Студит и сборници его имени дамаскины в югославянской письменности*. Одесса: Экономическая типография.

Лавров, П., 1901. "Сокровище" Дамаскина Студита в новом русском переводе. Одесса: Экономическая типография.

Ламанский, В., 1868. Непорешенный вопрос. II. Болгарское наречие и письменность в XVI–XVII в. *Журнал министерства народного просвещения*, 144, с.349–378.

Милетич, Л., 1908. Копривщенски дамаскин. Новобългарският паметник от XVII век. *Български старини*, II. София.

Милетич, Л., 1923. Свищовски дамаскин. Новобългарски паметник от XVIII в. *Български старини*, VII. София: Издателство на БАН.

Минчева, А., 1985. Въпросите на нормата в ранния етап на формирането на новобългарския книжовен език. *Годишник на Софийския университет "Климент Охридски"*. Серия: Факултет по славянски филологии. Езикознание за 1980 г., 74 (3), с.149–160.

Минчева, А., 1987. Ролята на традицията при възникването на новобългарския книжовен език. *Годишник на Софийския университет "Климент Охридски"*. Серия : Факултет по славянски филологии. Езикознание за 1983 г., 77, с.75–122.

Мирчева, Е., 1996. Проблеми на установяването на книжноезиковата норма в новобългарските дамаскини от XVII в. *Paleobulgaria*, 3, с.96–113.

Мирчева, Е., 2001. *Недамаскинови слова в новобългарските дамаскини от XVII век*. Велико Търново: Фабер.

Младенов, Ст., 1926. Забележки върху етимологията на някои турски и гръцки думи в един дамаскин. *Годишник на Софийския университет, Филологически факултет*, XXII, с.1–52.

Москов, М., 1904. Един нов дамаскин (описание). *Българска сбирка*, X, с.628–634.

Москов, М., 1905. Друг нов дамаскин (описание на дамаскини от XVIII в.). *Българска сбирка*, IV, с.213–218.

Мочульский, В., 1903. *Слова и поучения, направленные против языческих верований и обрядов (к бытовой истории болгар)*. Одесса: Экономическая типография.

Петканова-Тотева, Д., 1965. *Дамаскините в българската литература*. София: Издателство на БАН.

Петканова-Тотева, Д., 1969. Из гръцко-българските книжовни отношения през XVII–XVIII в. *Годишник на Софийския университет. Серия: Факултет по славянски филологии*, за 1968 г., 62, с.51–153.

Цонев, Б., 1914. Един важен дамаскин от XVII в. *Годишник на Софийския университет. Серия: Историко-филологическа факултет*, 1, с.1–5.

References

- Argirov, St., 1894. A Bulgarian manuscript from the 17th century in the Prague Museum. *Periodical edition, XLIV*, pp.169–200. (In Bulgarian)
- Argirov, St., 1895–1900. A Ljubljana Bulgarian manuscript from the 17th century. *SbNU*, XII, pp.453–560; XVI–XVII, 1900, pp.246–313. (In Bulgarian)
- Del'Agata, Dzh., 1999. Greek and Slavic introductory formulas to the exhortations of Damaskinos Stouditis. Translated from Italian and edited by A. Vlaevska-Stancheva. In: *Studii po balgaristika i slavistika*. Sofia: LIK, pp.39–52. (In Bulgarian)
- Demina, E., 1973. The question of norm in forming of the literary Bulgarian Language of the XVII century on the folk ground. In: *Slavic Linguistics. VII International Congress of Slavists. Warsaw, Poland, August 1973: Reports of the Soviet deligation*. Moscow, pp.118–141. (In Russian)
- Demina, E., 1976. Typological characteristics of the early stage in the formation of the Balkan literary languages. *Balkan Studies, 2. Problems of History and Culture*, pp.284–291. (In Russian)
- Demina, E., 1992. Pre-renaissance period in the history of the Bulgarian literary language. In: *Bulgarian literary language of the pre-renaissance period: collection of articles*. Moscow: Institute of Slavonic and Balkan studies of the Russian Academy of Sciences, Inter-republican Scientific Association of Bulgarians. Scientific center for pan-slavic studies, pp.3–32.
- Demina, E., 1985. *Tikhonravov Damaskin. Bulgarian Monument of the XVII century, 3: Tikhonravov Damaskin as a monument of the literary language of the XVII century on the folk ground*. Sofia: Publishing house of the Bulgarian Academy of Sciences. (In Russian)
- Dimitrova-Marinova, D., 2005. Precept to ladies and girls in manuscript tradition from the second part of XVIII century. *Old Bulgarian Literature*, 33–34, pp.380–393. (In Bulgarian)
- Dinekov, P., 1942. *The first writers of the Renaissance*. Sofia: Art. (In Bulgarian)
- Gacov, B., 1933. Damaskin writers of the Rila School. *Spiritual culture*, 5–52, pp.245–252. (In Bulgarian)
- Goshev, I., 1954. A newly-discovered collection of Joseph Bradati, rewritten by the monk Nikifor in the Rila Monastery in 1758. *News of the Institute of Literature*, 2, pp.263–267. (In Bulgarian)
- Ikonomova, A., 1981. Newly-discovered collections of Joseph Bradati. *Announcements of the National Library "Cyril and Methodius"*, XVI (XXII), pp.355–365. (In Bulgarian)
- Ilievski, P., 1961. About the Macedonian Translation of Damaskin. *Macedonian language*, 1–2, pp.33–51. (In Macedonian)
- Ilievski, P., 1972. Krninski Damaskin. *Edition Old Texts*, 3. Skopje: Macedonian Language Institute. (In Macedonian)
- Ivanova, A., 1967. *The Troyan damaskin: a Bulgarian monument of the 17th century*. Sofia: Publishing house of the Bulgarian Academy of Sciences. (In Bulgarian)
- Lamanskij, V., 1868. Unresolved question. Article II – Bulgarian dialect and writing in XVI–VXII century. *Journal of the Ministry of Education*, 144, pp.349–378. (In Bulgarian)
- Lavrov, P., 1899. *Damaskinos Stouditis and collections named after him damaskins in the south slavic writings*. Odessa: Economic Printing House. (In Russian)
- Lavrov, P., 1901. *"The Treasure" of Damaskinos Stouditis in the new Russian translation*. Odessa: Economic Printing House. (In Russian)
- Miletich, L., 1908. Koprivshensky Damaskin. The new Bulgarian monument of the 17th century. *Bulgarski Starini*, II, Sofia. (In Bulgarian)

Miletich, L., 1923. Svishtovski Damaskin. The new Bulgarian monument of the XVIII century. *Bulgarski Starini*, VII, Sofia: Publishing house of the Bulgarian Academy of Sciences. (In Bulgarian)

Mincheva, A., 1985. Questions of norm in the early stage of the formation of the new Bulgarian literary language. *Yearbook of the Sofia University "Kliment Ohridski". Series: Faculty of Slavic Philology. Linguistics for 1980*, 74 (3), pp.149–160. (In Bulgarian)

Mincheva, A., 1987. The role of tradition in the forming of new Bulgarian language. *Yearbook of the Sofia University "Kliment Ohridski". Series: Faculty of Slavic Philology. Linguistics for 1983*, 77, pp.75–122. (In Bulgarian)

Mircheva, E., 1996. Problems of establishing the linguistic norm in the New Bulgarian Damaskins of the 17th century. *Paleobulgarica*, 3, pp.96–113. (In Bulgarian)

Mircheva, E., 2001. *Non-damaskin discourses in the new Bulgarian damaskins of the 17th century*. VelikoTarnovo: Faber. (In Bulgarian)

Mladenov, S., 1926. Remarks on the etymology of some Turkish and Greek words in a damaskin. *Yearbook of the Sofia University "Kliment Ohridski". Series Faculty of Slavic Philology*, XXII, pp.1–52. (In Bulgarian)

Mochul'skij, V., 1903. *Sayings and precepts against pagan beliefs and rituals (to the everyday history of the Bulgarians)*. Odessa: Economic Printing House. (In Russian)

Moskov, M., 1904. A new damaskin (description). *Bulgarian collection*, X, pp.628–634. (In Bulgarian)

Moskov, M., 1905. Another new damaskin (description of damaskins of the XVIII century). *Bulgarian collection*, IV, pp.213–218. (In Bulgarian)

Petkanova-Toteva, D., 1965. *Damaskins in the Bulgarian literature*. Sofia: Publishing house of the Bulgarian Academy of Sciences. (In Bulgarian)

Petkanova-Toteva, D., 1969. From the Greek-Bulgarian literary relations in XVII–XVIII century. *Yearbook of the Sofia University "Kliment Ohridski". Series: Faculty of Slavic Philology for 1968*, 62, pp.51–153. (In Bulgarian)

Tsonev, B., 1914. An important damaskin of the 17th century. *Yearbook of the Sofia University. Series: The Faculty of History and Philology*, 1, pp.1–5. (In Bulgarian)

Vasilev, V., 1979. *Troyan damaskin–Bulgarian monument of the 17th century (to the characteristics of the writing of the early new Bulgarian period)*. Abstract of PhD dissertation. BAS. Sofia, Bulgaria. (In Bulgarian)

Vasilev, V., 1980. Evtimii's orthography reform and its reflection in the works of his followers and the Bulgarian damaskin writers. In: *The Tarnovo literary school*, 2. Sofia: Publishing house of the Bulgarian Academy of Sciences, pp.405–421. (In Bulgarian)

Velcheva, B., 1966. Norm and tradition in the Bulgarian literary language of the XVI–XVIII century. *Bulgarian language*, 2, pp.110–121. (In Bulgarian)

Velcheva, B., 2001. The damaskins of the 17th century and the beginning of the new Bulgarian literary language. *Paleobulgarica*, 4, pp.64–81. (In Bulgarian)

Velcheva, B., 2003. Expressive means in the damaskins of the 17th century with the view on the beginning of the new Bulgarian literary language. *Paleobulgarica*, 2, pp.32–52. (In Bulgarian)

**LANGUAGE FEATURES OF BULGARIAN DAMASKINS
OF THE XVIII CENTURY****Daryna STOIANOVA***Department of Bulgarian Philology
I.I. Mechnikov Odessa National University
Frantsuzkiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058
e-mail: dari_bg@ukr.net***Abstract**

Background: The study of the literary monuments of the New Bulgarian period is one of the challenging issues of the modern historical grammar of the Bulgarian language. It helps to trace as regular and normative the formation and consolidation of those qualitative changes of the Bulgarian linguistic system, which testify to its transition from synthetism to analyticism, as well as give it the status of Balkan and "exotic". The growth of the scientific interest to these questions proves the emergence of numerous works devoted to a multidimensional study of the manuscripts of the New Bulgarian period, which had not been catalogued yet.

Purpose: The purpose of the study is to discover, on the basis of a comparative analysis, the main linguistic features of the Bulgarian damaskins of the XVIII century on the different linguistic levels; to define a set of the most characteristic rarities (archaisms), the linguistic features inherited from the traditional literary language of the church-religious heritage of the previous era as well as "nourished" by the influence of the prestigious Church Slavonic language, which was realized due to the widespread circulation of printed liturgical Church Slavonic books; to identify a complex of progressive innovative processes and phenomena in the linguistic structure that penetrated into the written language from the folk speech; to outline the corpus of linguistic and extralinguistic factors that provoked and supported a similar symbiosis of linguistic means in the written monuments of the New Bulgarian period.

Results: The ratio of the concentration of rarities and innovations in the language of the new Bulgarian damaskins was regulated by the notions of the scribes about the linguistic norm (which, on the one hand, blocked the penetration of such features of the folk speech as an article, reprise, etc., and, on the other hand, could not restrain the expansion of some other new Bulgarian innovations as the so called "da"-constructions, analytical way of expressing the relationship between words, etc.), determined by the genre, stylistic and artistic peculiarities of texts, depended on the recipient and the pragmatic purpose.

Key words: archaism, innovation, damaskin, the New Bulgarian period, the traditional literary language of the Resava orthography, vernacular language.